

5

NÄETKÖ SAMAN MINKÄ MINÄ KUULEN? Audiovisuaalisen viestinnän saavutettavuus ohjelmatekstityksen ja kuvailutulkkauksen avulla

Maija Hirvonen & Liisa Tiittula

Suora, kurainen maantie halkoo tasaista peltomaisemaa. On harmaa loppusyksyn päivä. Nuori mies Rauno lähestyy tiellä jäntevin askelin. Teksti PUOLIN JA TOISIN. Raunolla on punertavat lyhyeksi leikatut hiukset, ruskeat housut, harmaa pusero ja ohut ulkoilutakki. Rauno tulee autiolle asfalttiasemalle. – Kuvailutulkkausote elokuvasta Puolin ja toisin (2013), kuvailutulkkaus: Anu Aaltonen ja Hannele Antikainen sekä Heikki Ekola.

JOHDANTO

Tässä luvussa esittelemme kaksi audiovisuaalisen viestinnän saavutettavuuspalvelua, ohjelmatekstityksen ja kuvailutulkkauksen, ja erittelemme näiden kahden intermodaalisen kääntämisen muodon keinoja siirtää informaatiota ja välittää merkityksiä merkkijärjestelmästä toiseen. Audiovisuaalinen viestintä on keskeinen osa nyky-yhteiskunnan toimijoiden välistä yhteydenpitoa, ja siksi on tärkeää, että se on saavutettavaa myös aistirajoitteisille, tässä kuulo- ja näkörajoitteisille. Audiovisuaalisella viestinnällä tarkoitamme tässä mediatekstejä, jotka käyttävät kuvallista ja auditiivista esittämistä

yhtäaikaisesti merkitysten rakentamiseen. Klassisia esimerkkejä audiovisuaalisesta viestinnästä ovat elokuva, televisio-ohjelma ja video. Myös videopelit rakentuvat audiovisuaaliselle esittämiselle ja ovat suosittu ajanvietemuoto. Elokuvaa on televisio-ohjelmien ohella se audiovisuaalisen viestinnän muoto, jonka saavutettavuus kuulo- ja näkörajoitteisille on ollut paljon esillä mediassa.

Analysoimme luvussa yhden elokuvakatkelman avulla sitä, miten kuvailutulkattu ja tekstitetty elokuva välittävät audiovisuaalista ilmaisua, sekä vertailemme visuaalista ja auditiivista elokuvakokemusta toisiinsa. Kuvailutulkkaus ja tekstitys siirtävät toiselle merkkijärjestelmälle osan alkuperäisen tekstin multimodaalista kokonaisuutta, osa on vastaanottajan havaittavissa edelleen niin kuin alkuperäisessä elokuvassa. Siten tarkastelussa on otettava huomioon kokonaisuus, ja analyysimme kohdistuu kuvakerrontaan, dialogiin ja äänimaailmaan sekä elokuvan auditiivisen, kuultavan ja visuaalisen, nähtävän version vertailuun.

Kuvailutulkkaus ja tekstitys ovat paljon aikaa vievää työtä, minkä vuoksi niiden automaattinen tuottaminen on tärkeää saavutettavuuden lisäämiseksi. Automaattiset menetelmät eivät kuitenkaan vielä tuota esimerkkikatkelmamme manuaalisten käännösten kaltaista laatua. Luvun lopussa esittelemme esimerkkejä siitä, millaisia tämänhetkinen automaattinen tekstitys ja kuvailu ovat, sekä pohdimme audiovisuaalisen viestinnän saavutettavuuden tulevaisuutta ohjelmatekstitykseen ja kuvailutulkkaukseen liittyvien teknologisten ratkaisujen näkökulmasta.

AUDIOVISUAALISEN VIESTINNÄN SAAVUTETTAVUUS LAISSA

Suomessa on televisio-ohjelmistojen saattamisesta kuulo- ja näkörajoitteisten saataville säädetty laissa. Lain mukaan suomen- tai ruotsinkielisiin televisio-ohjelmiin on liitettävä

tekstitys sekä muihin ohjelmiin (siis käännöstekstitettyihin ohjelmiin) selostus tai palvelu, jossa tekstitetyn ohjelman teksti muutetaan ääneksi (ääni- ja tekstityspalvelu). Yleisradion kaikkiin ohjelmistoihin on oltava tarjolla kuulorajoitteisia hyödyttävät tekstityspalvelut, kun taas muiden useita eri yleisöryhmiä palvelevien ohjelmistojen (MTV3:n ja Nelosen) tapauksessa riittää, että tekstityspalvelut kattavat kolme neljäsosaa ohjelmistosta. Suorista lähetyksistä riittää toistaiseksi uusinnan tekstittäminen, ja uusinta on lähetettävä vuorokauden kuluessa.¹ Äänipalvelu toteutuu etupäässä äänitekstityksenä, joka on ruudulla näkyvän käännöstekstityksen välittämistä synteettisenä eli keinotekoisesti tuotettuna puheena. Se palvelee näkörajoitteisten lisäksi lukemisesteisiä. Lakia ollaan parhaillaan uudistamassa. Lakiluonnoksen mukaan velvoitteet laajenisivat koskemaan osittain myös tilausohjelmajpalvelujen tarjoajia (esim. Elisa Viihde Aitiota). Lisäksi Yleisradion kanaville ja niin sanotuille yleisen edun kanaville on luonnoksessa tekstityksen laatuun liittyvä velvoite, joka edellyttää, että suomen- ja ruotsinkielisten ohjelmien tekstityksen on oltava käyttäjälle riittävän selkeää ja ymmärrettävää.² Sähköisen viestinnän palveluja koskevan lain lisäksi videoiden ja äänilähetysten saavutettavuudesta on säädetty laissa, jolla pannaan täytäntöön Euroopan unionin saavutettavuusdirektiivi.³

Edellä kuvatusta television saavutettavuutta koskevasta lainsäädännöstä puuttuu kuvailutulkkauksen eli visuaalisen informaation kuvailu. Nyt lainsäädännössä on keskitytty kielellisen ilmaisun saavutettavuuteen – oli se sitten puhutussa tai tekstitettyssä muodossa – kun taas kuvallisen informaation saavutettavaksi tekemisestä ei säädetä. Ilman visuaalisuuden kuvailu audiovisuaalisen viestinnän ymmärtäminen ja kokeminen jäävät kuitenkin vajaiksi. Nykylainsäädännössä Suomessa kuvailutulkkaukselle ei ole osoitettu ohjelmatekstityksen tapaan velvoittavia määriä edes julkisen palvelun yleisradioyhtiössä. Huomionarvoista on kuitenkin, että edellä mainittu Euroopan

unionin saavutettavuusdirektiivin toimeenpaneva laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta vaatii noudattamaan kansainvälisen konsortion laatimaa ohjeistusta Verkkosisällön saavutettavuusohjeet (WCAG), jossa kuvailutulkkaus mainitaan yhtenä menetelmänä tehdä aikasidonnaisesta mediasta (videoista) saavutettavia.⁴ Tämä lainsäädäntö koskee tosin vain digitaalisia julkisia palveluita, kuten kuntien verkkosivustoja ja -palveluita, ja julkinen yleisradiotoiminta on rajattu lain ulkopuolelle.

Ääni- ja tekstityspalvelujen lisääminen audiovisuaalisiin ohjelmiin ei yksistään riitä takaamaan saavutettavuutta. Tärkeitä kysymyksiä ovat myös tiedonsaanti palveluista ja palvelujen käytettävyys. Esimerkiksi suomenkielisen käännöstekstityksen saaminen näkyville ei televisio-ohjelmissa edellytä katsojalta toimenpiteitä, mutta monissa laitteissa ja lähetyksissä on teknisesti vaikeaa tai jopa mahdotonta saada suomenkielisten ohjelmien suomenkielinen tekstitys näkyviin tai äänitextitys kuuluviin.⁵ Myös kuvailutulkkauksen vastaanottamisessa on tämän tästä teknisiä ja tiedollisia ongelmia. Esimerkiksi elokuvan alkaessa lähetyksestä saattaa puuttua televisiokuuluttajan ilmoitus siitä, että elokuvassa on kuvailutulkkaus ja sen saa päälle valitsemalla äänivalikosta kielen ”hollanti”.

OIJELMATEKSTITYS JA KUVAILUTULKKAUS

Ohjelmatekstitys

Audiovisuaalisen tuotteen, kuten elokuvan ja televisio-ohjelman, tekstitys auttaa ylittämään sekä kieli- että kuulorajotteita. Tekstitys voi olla kieltenvälistä (esim. ruotsinkielisen ohjelman suomenkielinen tekstitys) tai kielensisäistä, samankielistä kuin puhe. Kieltenvälisessä tekstityksessä tuotteen ääni on kuultavissa, joten vastaanottaja voi esimerkiksi havaita, kuka puhuu, millaisella äänellä hän puhuu ja mitä muita ääniä tilanteeseen

liittyy. Jos ääni ei kuulu, katsoja saa vain osan informaatiosta; puuttuva informaatio voidaan antaa tekstityksessä. Näin tehdään kuulovammaistekstityksessä, joka eroaa tältä osin puheen kääntämiseen keskittyvästä, kieltenvälisestä tekstityksestä. Syrjivänä pidetty nimitys kuulovammaistekstitys on Yleisradiossa korvattu termillä *ohjelmatekstitys*, jolla viitataan kotimaisten televisio-ohjelmien samankieliseen tekstitykseen. Monissa muissa kielissä vastaavan tekstityksen nimitykset ilmaisevat kohderyhmän (esim. ruotsin *textning för hörselskadade* ja englannin *subtitling for the deaf and hard of hearing*, lyh. SDH). Tässä luvussa käytämme kielensisäisestä tekstityksestä yleisesti nimitystä *ohjelmatekstitys*.

Ohjelmatekstityksen kohderyhmä on laaja. Kuuloliiton mukaan syntymästään kuuroja on noin 5 000 ja myöhemmin kuuroutuneita noin 3 000, mutta jonkinasteinen kuulonalenema on yli 800 000 suomalaisella; eläkeikäisistä joka kolmannella arvioidaan olevan jonkinasteinen kuulonalenema, ja suurimmalla osalla yli 75-vuotiaista kuulo on heikentynyt. Myös nuorten huonokuuloisuus on lisääntynyt.⁶ Kuurojen ja huonokuuloisten lisäksi ohjelmatekstitys palvelee niitä, joiden äidinkieli ei ole suomi tai ruotsi ja joiden on sen vuoksi vaikea seurata puhetta tai jotka haluavat oppia suomea tai ruotsia. Ohjelmatekstityksestä on niin ikään hyötyä tilanteissa, joissa ääntä ei voi kuulla.

Kun tekstityksen laatua arvioidaan, on otettava huomioon, että eri vastaanottajaryhmillä on erilaiset tarpeet ja mahdollisuudet ohjelman audiovisuaalisen sisällön seuraamiseen. Syntymäkuurojen äidinkieli on viittomakieli, ja heille suomi tai ruotsi ovat vieraita kieliä, toisin kuin aikuisena kuuroutuneille. Kuurot ja kuuroutuneet eivät pysty vastaanottamaan kultavissa olevaa informaatiota mutta saattavat lukea puhetta huulilta. Huonokuuloiset taas voivat kuulla äänestä jotakin tai heillä voi olla vain paikoin kuulemisvaikeuksia. Kielenopijat taas kuulevat ohjelman äänisisällön, mutta heillä voi olla

vaikeuksia puhutun kielen ymmärtämisessä. Kun tässäkin luvussa tarkasteltavan *Puolin ja toisin* -elokuvan tekstityksen toimivuutta aiemmin tutkittiin erilaisilla vastaanottajilla, ryhmien välillä havaittiin seuraavanlaisia eroja.⁷ Kaikki ryhmät olivat varsin yksimielisiä siitä, että tekstityksen on seurattava tarkasti puhetta. Perustelut tarkkuuden vaatimukselle kuitenkin vaihtelivat. Kuurot korostivat vastaanottajien tasa-arvoa, kuuroutuneet ja huonokuuloiset huulitalukua, joka vaikeutuu, jos tekstitys eroaa puheesta. Kielenoppijoilla taas oli ymmärrysvaikeuksia tekstin ja puheen erotessa, esimerkiksi jos tekstissä oli käytetty puheessa esiintyvän sanan synonyymia. Niille, jotka eivät kuulleet ääntä, eniten ongelmia aiheutti elokuvan monikielisyys. Jos puhutaan eri kieliä ja tekstitys on suomeksi, puhetta kuulematon vastaanottaja ei tiedä, mitä kieltä puhutaan. Elokuvassa puhutaan suomen lisäksi venäjää, joka oli tekstitetty välillä venäjäksi, välillä taas suomeksi, koska käännöstekstitys siirtyy alkuperäisestä elokuvasta myös ohjelmatekstitettyyn versioon.

Vastaanottotutkimus on kansainvälisestikin ollut kuulovammaisille tarkoitetun tekstityksen tutkimuksen keskiössä, ja vastaanottoa on selvitetty erityisesti kysely- ja silmänliiketutkimuksilla.⁸ Kyselytutkimusten avulla on kartoitettu vastaanottajien näkemyksiä tekstityksestä, kun taas silmänliikkeitä analysoimalla on tutkittu sitä, miten luettavia ja ymmärrettäviä erilaiset tekstitysmuodot ovat eri vastaanottajaryhmille. Luettavuuteen liittyy myös edellä mainittu tarkkuus. Mitä enemmän yksityiskohtia puheesta siirretään tekstitykseen, sitä pidempi tekstistä tulee ja sitä nopeammin se vilahtaa ruudussa. Tarkkuutta voidaan puolustaa tuottamiseen liittyvillä taloudellisilla syillä (editointi vie aikaa ja maksaa) ja vastaanottajien tasavertaisuuden perusteella tai toisaalta puheen editointia tekstin luettavuudella ja ymmärrettävyydellä.⁹

Suomessa ohjelmatekstitystä on tehty jo pitkään. Yle aloitti sen jo vuonna 1983 Teksti-TV:n kautta.¹⁰ Monessa maassa

ohjelmatekstityksessä on käytössä puoliautomaattinen puheentunnistus, josta englanniksi käytetään nimitystä *respeaking*; suomeksi sitä on alettu nimittää sanelutekstitykseksi. Menetelmässä tekstittäjätoimittaja kuuntelee alkuperäisen puheen ja sanelee sen välittömästi uudelleen. Automaattinen puheentunnistin muuttaa toimittajan puheen tekstitykseksi, johon hän tekee tarvittavat lisäykset ja korjaukset mahdollisuuksien mukaan.¹¹ Suomessa menetelmää ollaan vasta kokeilemassa, ja valtaosa tekstityksistä, myös suoratekstitykset (lähetyksen aikana tehtävät tekstitykset), tehdään manuaalisesti, käsin kirjoittamalla. Suorien ohjelmien, kuten uutisten, tekstittäminen onkin tekstittäjälle haasteellista. Vaikka Yle ei käytä automaattista tekstitystä, se on laajentanut suoratekstitystä ja tekstittänyt uutisten lisäksi muun muassa eduskunnan kyselytunnit. Ohjelmistojen saavutettavuus on korostunut keväällä 2020 kriisiviestinnän aikana. Yle onkin tarjonnut hallituksen tiedotustilaisuudet sekä viitottuna että tekstitettynä. Tässä luvussa tekemämme havainnot eivät koske suoratekstitystä, vaan analyysimme kohteena on ennakkoon valmisteltu tekstitys.

Kuvailutulkkaukset

Kuvailutulkkaukset (engl. *audio description*) tarkoittaa visuaalisen informaation kielellistä kuvailua, joka välitetään puheena kuulohavainnon avulla vastaanotettavaksi. Kuvailutulkkausten pääasiallinen käyttäjäryhmä on näkövammaiset (eristyneesti heikkonäköiset ja sokeat). Näkövammaisia on Suomessa selvästi vähemmän kuin kuulovammaisia, mutta toisaalta arvioidaan, että henkilöitä, joilla on toimintakykyä olennaisesti rajoittava näköongelma, on paljon enemmän kuin tiedetään (esim. vanhusväestössä).¹² Kuvailutulkkaukset mahdollistaa sokealle visuaalisen tai audiovisuaalisen ilmaisun ymmärtämisen ja tukee heikkonäköisen omaa visuaalista havainnointia. Kuvailutulkkaukset on saavutettavuuspalvelu, jota tarjotaan

muun muassa elokuvien ja televisio-ohjelmien, teatteriesitysten, taide- ja museonäyttelyiden sekä urheilutapahtumien yhteydessä. Viestinnän ja ilmaisun muodot tuovat omat mahdollisuutensa ja rajoitteensa kuvailutulkkaukseen. Kuvailtava materiaali voi olla staattinen kuva tai dynaamista kerrontaa, kuten elokuva, mikä vaikuttaa kuvausten sijoitteluun ja pituuteen. Esimerkiksi kuvataideteoksen yhteydessä voidaan tarjota useamman minuutin mittainen yhtenäinen kuvailu, kun taas audiovisuaalinen ilmaisu, joka sisältää vaihtuvien kuvien lisäksi ääniä, puhetta ja musiikkia, asettaa kuvauksille rajoitetun tilan ja ajan (esim. noin 0,5–10 sekunnin kuvauksia ääni-ilmaisun seassa).¹³

Kuten ohjelmatekstitys, myös kuvailutulkkaus pyritään tuottamaan käyttäjälähtöisesti. Käyttäjien kokemuksen merkitys ilmenee tutkimusasetelmista ainakin kahdella tavalla. Vastaanottotutkimuksessa on tarkasteltu sokeiden ja näkörajoitteisten tarpeita ja toiveita kuvailutulkkaukselle sekä toisaalta selvitetty, miten vastaanottajat ymmärtävät kuvailutulkattuja esityksiä esimerkiksi suhteessa kuvailun puhenopeuteen. Sokeita ja näkörajoitteisia vastaanottajia on myös verrattu normaalinäköisiin verrokkeihin. Kuvailutulkkauksen vastaanottotutkimus on selvittänyt muun muassa sitä, mitä kuvailutulkkauksen pitäisi välittää tai valikoida visuaalisesta informaatiosta ja miten vastaanottajat kokevat kuvailutulkattun esityksen. Vastaanottotutkimuksella on myös testattu vaihtoehtoisten tai uusien kuvailutapojen hyväksyttävyyttä, kuten puhesynteesiä ihmislukijan sijaan ja kuvailutulkkauksen kääntämistä kielestä toiseen.¹⁴

Toinen tapa huomioida loppukäyttäjät on ottaa heidät mukaan kuvailutulkkauksen tekemiseen. Yksi tunnettu toimintamalli on lähtöisin Saksasta. Siellä elokuvien kuvailutulkkauksia on 1990-luvulta asti tehty tiimeissä, joissa työskentelee yksi tai kaksi näkevää ja yksi sokea kuvailutulkki. Nykyisin tiimityöskentelyä suositaan Saksan lisäksi ainakin Itävallassa ja

Suomessa. Tiimityöskentelyn etuna on, että kuvailuista tulee käyttäjäystävällisiä eli vastaanottajan näkökulmasta ymmärrettäviä ja käännösongelmia voidaan ratkoa yhdessä esimerkiksi hyödyntäen osallistujien erilaisia tieto- ja kokemustaustoja sopivien kuvausten muodostamiseksi.¹⁵ Suomessa näkövammaisesta kuvailutulkkausammattilaisesta käytetään nimitystä ”kuvailutulkkauskonsultti”, mikä erottaa tämän näkevästä ”kuvailutulkista”. Työskentely on usein yksin- ja tiimityöskentelyn yhdistelmä: kuvailutulkit valmistavat ensimmäisen kuvailutulkkaus käsikirjoituksen itsenäisesti, minkä jälkeen alkaa tiimityö eli kuvailutulkkausta testataan konsultilla ja sen jälkeen käsikirjoitusta työstetään yhdessä.

Kuvailutulkkauksen tarjonta Suomen media- ja elokuva-alalla perustuu nyt pitkälti vapaaehtoisuuteen. Paine julkisin varoin toteutettavan televisio- ja elokuvatuotannon saavutettavuuteen on kuitenkin kova, ja jotkut toimijat ovat jo tehneet kuvailutulkkauksesta periaatepäätöksiä. Suomen Elokuvasäätiö on asettanut elokuvan markkinointi- ja levitystuen ehdokseen, että siihen tehdään kuvailutulkkaus ja huonokuuloisille suunnattu tekstitys. Yleisradio taas on lisännyt kuvailutulkattua ohjelmistoa viime vuosina runsaasti: vuodesta 2005 vuoteen 2015 Yle esitti keskimäärin yhden kuvailutulkattun elokuvan vuodessa, mutta vuodesta 2017 lähtien kuvailutulkattuja elokuvia ja televisiosarjoja (mm. Joulukalenteri) on esitetty useampia vuodessa.¹⁶ Myös Yle Arenassa on kuvailutulkattua ohjelmatarjontaa suomeksi ja ruotsiksi. Sen sijaan tietojemme mukaan suomalaiset kaupalliset televisiokanavat eivät ole esittäneet kuvailutulkattuja ohjelmia. Elokuvia ja sarjoja on saatavilla kuvailutulkattuna ainakin suomeksi ja englanniksi myös tilausohjelmapalveluissa (esim. Netflixissä).

OHJELMATEKSTITYKSEN JA KUVAILUTULKKAUKSEN PIIRTEITÄ. ESIMERKKINÄ ELOKUVA *PUOLIN JA TOISIN*

Seuraavaksi analysoimme ohjelmatekstitystä ja kuvailutulkkausta elokuvassa. Esimerkkiaineistona on Matti Ijäksen ohjaama ja Ylen tuottama elokuva *Puolin ja toisin* vuodelta 2013. Suomenkielisen ohjelmatekstityksen on tehnyt Mikko Pöntys. Kuvailutulkkauksen ovat laatineet Anu Aaltonen ja Hannele Antikainen sekä näkövammaisen kuvailutulkkaus konsultti Heikki Ekola. Kuvailun lukija on Hannele Antikainen. Elokuva on Suomen itärajalle sijoittuva musta komedia, joka kertoo taloudellisiin vaikeuksiin ajautuneesta asfalttiurakoitsijasta Jannesta ja siitä, miten keskeytynyt urakka yritetään viedä päätökseen paikalle palkatun nuoren tieinsinöörin Raunon ja venäläisten hämärämiesten avulla. Tapahtumissa mukana on myös urakoitsijan rahoja havitteleva asianajaja Ilpo, jolla on suhde urakoitsijan vaimoon Sirpaan.

Kokonaisuudessaan elokuvan ohjelmatekstitys noudattaa Ylen tekstityskäytänteitä; lähtökohtana on välittää ohjelman puhutun asiasisällön lisäksi muun äänimaiseman kautta välittyvä informaatio puhujista ja tilanteista.¹⁷ Koska ruututilan merkkimäärä ja aika rajoittavat informaation määrää, varsinkin nopeaa puhetta on usein tarpeen tiivistää. Lisäksi kovin puhekielinen puhe voi olla vaikea kirjoitettuna hahmottaa, minkä vuoksi sitä saatetaan muuttaa helpommin luettavaan muotoon. Esimerkkielokuvan puhe on hyvin kirjakielistä ja melko hidasta, ja tekstitys seuraa sitä varsin tarkkaan. Aiemmin mainituissa vastaanottotutkimuksissa tekstitys saikin osallistujilta kokonaisuutena kiitosta. Paikoin tekstitystä on kuitenkin ollut tarpeen tiivistää, ja joissakin kohdissa ilmauksia on korvattu toisilla, kuten seuraava esimerkki osoittaa. Puheenvuorojen alla on niiden tekstitys.

Rauno: *Lyhyt briiffaus! Jos tarkastellaan asiaa vähän tyynemmin ja sumpin kanssa.*

Lyhyt briiffaus! Katsotaan asiaa vähän tarkemmin sumpin kanssa.

Janne: *Kato että lapiokaan ei lähe noitten matkaan.*

Lapiokaan ei lähde noiden matkaan!

Ohjelmatekstityksessä on käytetty Ylen ohjeistuksen mukaisesti eri värejä osoittamassa päähenkilöiden puhetta, ja jos puhuja ei näy kuvassa, nimi on sulkeissa (Ilpo:). Esimerkkien kuvakaappauksissa olemme kuitenkin teknisistä syistä käyttäneet DVD-versiota, jossa ei ole värejä, vaan puhujien erottamiseksi käytetään niin sanottua repliikkiviivaa. Sulkeissa on myös lisäinformaatiota, kuten ääniä (Kolinaa.) (Ampuu.) ja puheen piirteitä (Venäläisittäin:) (Kuiskaa:). Elokuvasa esiintyvää musiikkia on osoitettu ohjelmatekstityksessä niukasti. Musiikin kuvaus tekstityksen keinoin onkin vaikeaa, ja sen tarpeellisuus myös jakaa vastaanottajien mielipiteitä. Elokuvaeronnassa musiikilla on kuitenkin merkitystä. Tässä elokuvassa on tarinan siirtymäkohdissa kuultavissa tunnusmusiikki, jossa toistuu niukkaeleinen, liikkeelläoloa kuvaava tuuban ja rumpukompin tahdittama bassokuvio.

Puolin ja toisin -elokuvan kuvailutulkkauksista voi luonnehtia tarkaksi ja yksityiskohtaiseksi.¹⁸ Siinä käytetään runsaasti määreitä kuvailemaan henkilöiden ja ympäristön ulkonäköä (esim. *Jannen vanha ruskea siannahkasalkku, vaatimaton puutalo*) sekä toiminnan tapaa (*katselee etsivästi, harppoo pois pitkin askelin*). Keskeiset esineet nimetään ja kuvaillaan tarkasti (*hopeanharmaa Mersu 220, jatkosodanaikainen kypärä*). Kuvailutulkkauksessa on käytetty tiivistämiskeinoina muun muassa elliptisiä rakenteita (*Torakkakorva sisälle – predikaatti puuttuu*) sekä nollasubjektia (*pukee pikkutakin*). Kuvailua on paljon, mutta se ei peitä elokuvan koko äänimaailmaa. Kuten tapana on, kuvailut luetaan dialogin väliin eli henkilöhahmojen puheen päälle ei puhuta. Myös muu äänimaailma on otettu huomioon niin, että äänitehosteita ja ei-verbaalista näyttelemistä (esim. huokailua)

voi kuulla kuvailun ja dialogin väleissä tai niiden taustalla. Kuvailut on tuotettu monotonisella äänellä, mikä on myös kuvailutulkkaukselle tyypillistä, koska kuvailupuheen pitää erottua henkilöjen puheesta ja vaikuttaa neutraalilta. Lukija käyttää kuitenkin prosodiaa ilmaisemaan informaatorakennetta (esim. nouseva intonaatio lausuman lopussa kuvaamassa kuvailun jatkumista repliikin tai äänitehosteen kuulemisen jälkeen ja korkea lausuman alun säveltaso kuvaamassa kohtausten tai teeman vaihtumista).¹⁹ Lisäksi kuvailun puhetyyli ilmentää elokuvan tapahtumaympäristöä Suomen ja Venäjän rajalla lausumalla venäjänkieliset nimet ja sanat venäläisittäin (esim. *Sáša, kalašnikov*). Suomalaisista konventioista poiketen henkilöiden nimet kerrotaan heti, kun nämä esiintyvät elokuvassa, mikä tukee tarinan seuraamista, koska samalta kuulostavia (mies)-hahmoja on paljon.

Olemme valinneet elokuvasta analysoitavaksi yhden dialogikatkelman. Elokuvan dialogi on niukkaa, ja ei-verbaalisella viestinnällä, kuten eleillä ja ilmeillä, on tärkeä vuorovaikutuksellinen merkitys. Dialogissa käytetyt erilaiset multimodaaliset resurssit asettavat omanlaisiaan vaatimuksia ohjelmatekstitykselle ja kuvailutulkkaukselle. Esimerkki havainnollistaa sitä, millaisia kysymyksiä puheen ja äänen muuttaminen kirjoituksiksi asettaa ohjelmatekstitykselle. Kuvailutulkkaukselle taas dialogintäyteinen kohtaus voi olla haasteellinen, kun aikaa ja tilaa esimerkiksi henkilöiden toiminnan kuvailuun jää vähän sen vuoksi, että dialogin päälle ei puhuta. Analyysimenetelmämme on viestinnän vastaanottotilanteen yksityiskohtainen ja hetki hetkeltä kronologisesti etenevä rekonstruktio, joka pohjautuu multimodaaliseen keskusteluanalyysiin.²⁰ Lähtökohtanamme on siis asettua ohjelmatekstitetyn (OT) ja kuvailutulkatun (KT) elokuvan vastaanottajan asemaan eritellen sitä, mitä elokuvan multimodaalisessa kokonaisuudessa on havaittavissa ja millaisia tulkintamahdollisuuksia elokuvasta syntyy auditiivisesti KT:n ja äänimaailman sekä visuaalisesti

OT:n ja kuvakerronnan kautta. Vertailemme myös visuaalista ja auditiivista elokuvakokemusta toisiinsa ja pohdimme, missä määrin kuuleva näkörajoitteinen vastaanottaja kuulee saman informaation, minkä näkevä kuulorajoitteinen vastaanottaja näkee. Aineisto on purettu rinnakkain taulukoihin niin, että vasemmassa sarakkeessa esitetään kuultavissa oleva ja oikeassa sarakkeessa samanaikaisesti nähtävissä oleva informaatio. Esimerkissä (ks. taulukko 3) on käytetty seuraavia lyhenteitä: S = Sirpa, R = Rauno, KT = kuvailutulkkaus (kursivoituna), OT = ohjelmatekstitys, EÄ = muut kuultavissa olevat äänet. Litterointimerkit löytyvät luvun lopusta. Litteraatioissa on lihavoituina ne äänet, jotka kuuluvat voimakkaampina, ikään kuin läheltä.

Analysoimme kohtauksen elokuvan puolivälistä, jossa insinööri Rauno joutuu keskusteluun työnantajansa vaimon Sirpan kanssa tämän kotona.

TAULUKKO 3 (A). *Esimerkki elokuvasta Puolin ja toisin. Rauno ja Sirpa (00:35:08–00:37:03).*

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
01 02	S [...] loputonta häpeää ; (0.4) (huokaa syvään) (0.3)	Sirpa istuu kampauspöydän ääressä. OT: Loputonta häpeää ...
03 04 05 06 07	.h (.) [pitäisitkö minua hetken [[((kahinaa))]] S aikaa kädestä kiinni, EÄ ((kahinaa))]] (0.2)	
08 09 10 11	KT <i>hämmentynyt Rauno laskee jalkalampun lattialle.</i> EÄ =(kahinaa 3.5, kolahduksia) (0.3)	

Rauno on juuri astunut ulko-ovesta sisään olohuoneeseen ottaakseen mukaansa jalkalampun ja tuolin (talossa on muutto kesken). Hän näkee toisessa huoneessa suuren divaanin ja sen takana kampauspöydän ääressä istuvan Sirpan, joka puuteroi kasvojaan ja puhuu itsekseen (taulukon 3 rivi 1). Sitten Sirpa lopettaa, huokaisee ja esittää pyynnön; analyysimme alkaa tästä kohdasta.

Sirpan pyynnön *pitäisitkö minua hetken aikaa kädestä kiinni* kanssa samanaikaisesti kuuluu kahiseva ääni (rivit 3–6). Äänestä tulee mieleen vaatteiden liikkuminen. Kahina liittyy Sirpan puheeseen, mutta tarkempi syy-yhteys jää epäselväksi eikä kuulija tiedä, ojentaako Sirpa esimerkiksi kättään Raunoa kohti vai liikahtaako Rauno. Visuaalisesti nähdään lähikuvassa kampauspöydän ääressä istuva, silkkiseen aamutakkiin pukeutunut Sirpa. Pöydällä on punaviinipullo ja puolillaan oleva viinilasi. Sirpa kääntää kasvonsa peilistä Raunoon ja ojentaa tälle kätensä. Tekstitys esittää hieman lyhennettynä saman pyynnön, joka on puheena kuultavissa (*Pitäisitkö minua hetken [aikaa] kädestä [kiinni]?*).

Pienen tauon jälkeen kuullaan kuvailu, joka käsittää kaksi aihetta: Raunon ilmeen ja mielentilan kuvauksen partisiippimääritteellä *hämmentynyt [Rauno]* sekä Raunon toiminnan, joka on kuvailtu predikaatilla ja objektilla *laskee jalkalampun* ja paikkaa ilmaisevalla adverbialilla *lattialle* (rivit 8–9). Ilmeitä pidetään erityisen haasteellisina kuvailutulkkauksessa, sillä niiden sanallistaminen lyhyesti ja ytimekkäästi vaatii usein arvottavan ilmaisun, kuten olotilaa kuvaavan adjektiivin tai partisiipin. Toisaalta arvottavien ilmausten etu on, että ne sisältävät jo tulkinnan henkilön tunne- tai olotilasta, mikä auttaa kuulijaa ymmärtämään kerrontaan ja vuorovaikutukseen liittyviä merkityksiä. Tällainen kuvailu vie myös vähemmän tilaa ja on oletettavasti helpommin mielletävissä kuin sellaisen kuvailun prosessointi, jossa ilme kuvataan mahdollisimman tarkasti ja objektiivisesti (esimerkiksi verbalisoimalla silmien,

kulmakarvojen ja huulten muodot ja suunnat kasvoilla).²¹ Tässä esimerkissä Raunon hämmentyneisyyden voi tulkita reaktioksi Sirpan pyyntöön, vaikka kuulija ei tiedä hahmojen vuorovaikutuksesta tarkemmin (esim. katsovatko he toisiinsa). Välittömästi tämän jälkeen kuuluu jälleen kahinaa sekä kaksi kolahdusta, jotka juuri annetun kuvailun kontekstissa voi tulkita olevan peräisin Raunon toiminnasta (vaatteiden kahina ja jalkalampun kolahtaminen lattiaan).

Visuaalisesti nyt ovat nähtävissä ensin Raunon kasvot, jotka katsovat Sirpaa silmät suurina. Katse liikkuu pois Sirpasta ja taas takaisin häneen – tämän kaiken kuvailutulkit ovat tulkinneet hämmentyneisyydeksi. Rauno ei puhu mitään, nyökkää vain vakavasti vastauksena Sirpan pyyntöön. Raunon ei-verbaalista myöntävää vuoroa ei ole kuvailutulkattu, mutta toisaalta toiminta, lampun laskeminen lattialle, voidaan tulkita myöntymiseksi. Kuvassa näkyy, että Rauno laskee lattialle ensin toisesta kädestään lampun ja sitten toisesta kädestään jotakin kuvan ulkopuolelle jäävää, ilmeisesti aikaisemmassa kuvassa näkyneen tuolin. Kuvailutulkkaukseen on siis näistä esineistä valittu vain toinen, vaikka kuultavissa on kaksi kolahdusta. Olennaista kuitenkin on, että kolahduksena kuultavan äänen lähde on kuvailtu toimintana, eivätkä esineet itsessään tässä ole merkityksellisiä. Visuaalisella puolella kolahduksia ei tarvitse kuvata tekstityksessä, sillä ne ovat aika hiljaisia ja olennainen toiminta, esineiden laskeminen lattialle, näkyy kuvasta. Vaikka auditiivinen ja visuaalinen eivät täysin vastaa toisiaan, näkö- ja kuulohavainnon kautta välittyy katkelmasta sama toiminta ja tunnelma.

Seuraavan katkelman aikana ei kuulu puhetta, eikä siinä ole siten tekstitystäkään. Visuaalinen huomio kiinnittyy toiminnan lisäksi ilmeisiin, eleisiin ja katseisiin. Kuvailutulkkaus täydentää muutoin hiljaista tilaa toiminnan kuvauksilla jättäen kuitenkin tilaa elokuvan äänimaailmalle niin, ettei hiljaistenkaan äänitehosteiden päälle kuvailla.

TAULUKKO 3 (B).

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
12	KT <i>istuu</i> divaanille;	
13	EÄ =((narinaa))	
14	KT <i>Sirpa tulee istumaan viereen</i>	
15	<i>käsi ojennettuna;</i>	
16	EÄ =((narinaa, 1.8))	
17	((kahinaa, 1.0))	

Litteraatiokatkelmasta riveillä 12–17 nähdään, miten kuvailutulkkaus rytmittyi elokuvan äänimaailman kanssa: kuvailuja annetaan äänitehosteiden välissä. Lauseessa *istuu divaanille* (rivi 12) ei ole ilmipantua subjektia, ja subjekti on sama kuin edellisessä lausumassa (rivi 8) eli Rauno. Istutumiseen liittyy narina (rivi 13), jonka voi tulkita johtuvan divaanille istumisesta. Samankaltainen narina kuuluu, kun kuvailutulkkauksessa on kuvailtu *Sirpa tulee istumaan viereen käsi ojennettuna* (rivit 14–15). Tässä lausumassa subjekti on ilmipantu, koska tekijä on vaihtunut Sirpaksi. Verbivalinta *tulee* kuvaa paitsi liikettä myös näkökulmaa: Sirpa liikkuu kohti Raunoa, niin että toiminta mielletään (”nähdään”) katsojasta käsin (vrt. ”Sirpa menee istumaan viereen”). Lisäksi kuvaus *käsi ojennettuna* vahvistaa nyt aiemmin mahdollisesti syntyneen hypoteesin siitä, että Sirpa sanallisen pyynnön lisäksi on myös tehnyt kehollisen eleen ojentamalla kätensä. Välittömästi tämän kuvailun jälkeen kuuluu narisevaa ja kahisevaa ääntä melko pitkän aikaa (yhteensä lähes kolme sekuntia). Äänimaailman lisäksi kuulijalla on nyt tilaa prosessoida tähän asti kuulemaansa, esimerkiksi arvioida hypoteesien paikkansapitävyyttä sekä tehdä oletuksia tarinan tulevista käänneistä.²²

Visuaalisella puolella kuvakulma on Raunon selän takaa Sirpaan, joka pitää edelleen kättään ojennettuna. Rauno

astuu Sirpan eteen ja istuutuu. Kuvailutulkkauksessa mainittua divaania ei näy, mutta se on ollut näkyvässä vähän ennen tätä kuvaa. Sirpa nousee ja tulee Raunon luokse. He näyttävät ottavan toisiaan kädestä, vaikka heidän käsiään ei näy kuvassa; kädestä pitäminen jää siis yhtä implisiittiseksi kuin kuvailutulkatussa elokuvassa. Sirpa istuutuu Raunon viereen. Se, mikä on ollut kuultavissa (narina ja kuvailu), nähdään siis toimintana. Lisäksi nähdään pään liikkeet ja katset: kun Sirpa tulee Raunon luokse, tämä kääntää katseensa alas, mikä yhdessä aikaisemman ilmeen kanssa voidaan tulkita Sirpan käyttäytymisen aiheuttamaksi hämmennykseksi, niin kuin kuvailutulkkaus on edellä kuvannut.

TAULUKKO 3 (C).

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
18	S [((huokaa))] (.) onko näin hyvä,	Onko näin hyvä? Rauno nielaisee ja nyökkää. OT: Kerro jotain itsestäsi.
19	R [((nielaisee))]	
20	((nielaisee))	
21	(0.4)	
22	S .hh kerro jotain itsestäsi.	
23	(0.7)	Rauno kääntää katseensa maahan, hänen poskilihaksissaan nykii.
24	R ((nielaisee)) .hh äiti on Turusta	Katsoo sitten Sirpaan.
25	ja isä Kiimingistä, hh tai i-	OT: -Äiti on Turusta, isä Kiimingistä.
26	ihan sen naapurista.	Tai ihan sen naapurista.
27	(1.0)	Rauno kääntää katseensa maahan.

Kuultavissa ollut kahina vaihtuu huokaisuksi ja nieleskelyksi (rivit 18–20). Huokaisu on äänenlaadultaan samanlainen kuin Sirpan aiemmat henkäilyt, ja sen jatkumona on Sirpan äänellä kuultava kysymys *onko näin hyvä*. Nieleskelyt sitä vastoin kuuluvat heikommin, mutta äänten päällekkäisyyden takia ne voi yhdistää Raunoon. Sirpan äänenlaatu on vaimennut lähes

kuiskaukseksi, mikä kertoo siitä, että hän ja Rauno ovat lähekkäin. Syntyy mielikuva, että myös katsojat tai kuulijat ovat lähellä keskustelijoita, koska he kuulevat näiden hengitykset ja nieleskelyt. Visuaalisesti sama läheisyys ilmenee siten, että henkilöt ovat lähikuvassa. Sirpan katseen suunta on heidän käsiinsä, ennen kuin hän esittää kysymyksen. Katse liittyy siten kysymyksen kädestä pitämiseen. Kuvasta näkyy myös se, että Rauno nielaisee. Henkilöhahmot katsovat nyt toisiinsa, ja Rauno nyökkää hieman vastauksena Sirpan kysymykseen. Tämä ei-verbaalinen vuoro ei välity pelkästään kuulon varassa oleville vastaanottajille, sillä sitä ei ole kuvailtu. Heille voi syntyä näin vaikutelma siitä, että Rauno ei reagoi Sirpan vuoroon.

Sirpan kehotuksen *kerro jotain itsestäsi* (rivi 22) ja sitä seuraavan hiljaisuuden jälkeen Rauno vastaa kertomalla vanhemmistaan (rivit 24–26). Raunon puhe on hiljaista ja verkkaista; siinä on sisäänhengityksen ja hiljaisuuden aiheuttamia taukoja. Tosin on muistettava, että elokuvissa ei juuri koskaan ole täysin hiljaista, kuten ei reaali maailmassakaan: aina taustalla on ilman ja hengityksen liikkumisesta ja muusta liikkeestä johtuvaa kohinaa – niin tässäkin kohtauksessa. Visuaalisesti molemmat henkilöt ovat edelleen lähikuvassa, joten heidän ilmeensä, katseensa ja suunliikkeensä näkyvät selvästi, ja katsoja pystyy yhdistämään tekstityksen kulloiseenkin puhujaan. Lisäksi televisioversiossa Sirpan puhe on tekstitetty vihreällä, Raunon keltaisella. DVD-versiossa puheenvuoron edessä on repliikki-viiva osoittamassa puhujan vaihtumista. Raunon epäröinti tai hämmennys on silmin havaittavissa: hän kääntää katseensa Sirpasta maahan ja hänen poskilihaksissaan nähdään pieni nykiminen. Vastatessaan hän katsoo jälleen Sirpaan mutta kääntää katseensa heti sen jälkeen taas pois. Tekstitys toistaa vastauksen *ja*-konjunktioita lukuun ottamatta, tosin siitä ei näy puheen verkkausuus, varsinkaan kun tekstitys on yhtenä repliikkinä.²³ Repliikin ensimmäisen virkkeen pilkku on oikeinkirjoitussääntöjen mukainen eikä siis ilmaise taukoa. Se taas, että toinen

lausuma on omana virkkeenään, osoittaa, että kysymyksessä on korjaus tai tarkennus.

Raunon vastaus päättyy vuoron loppua osoittavaan laskevaan intonaatioon (rivi 26), minkä jälkeen on sekunnin mittainen hiljaisuus. Sitten vuoron ottaa jälleen Sirpa.

TAULUKKO 3 (D).

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
28	S HH. Ekhiitos£ .HH se auttoih.	
29	KT = Sirpa nousee;	
30	EÄ [((narinaa))]	
31	S [eikö vaan;]	
32	KT = ottaa viinilasın.	
33	S =((hengitystä))	
34	[no?]	
35	EÄ [((lasın kolahdus))]	
36	(0.4)	
37	S kerro jotain lisää;	
38	KT = vie lasın huulilleen.	
39	R =.hh minä kävelen; (0.5)	
40	etupäässä.	
41	(1.1)	

Sirpa huokaisee ja huomioi Raunon vastauksen kiittämällä tätä naurahtaen (rivi 28). Myös kuvassa voidaan nähdä Sirpan puheeseen liittyvät äänet: ylävartalon liikkeenä huokaisu ja suun liikkeinä naurahdus sekä lisäksi hymy, joka jatkuu koko vuoron ajan. Tekstityksessä kiitosta on korostettu huutomerkillä. Sirpan suunliikkeistä voi päätellä, että repliikin viimeinen lause on lausuttu samanaikaisesti, kun hänen nähdään nousevan ylös. Kuvailutulkatussa elokuvassa Sirpan toteamusta *se auttoi* seuraa kuvailu *Sirpa nousee*, joka kuvaa muutoksen tilanteessa: Sirpa

ei enää istu Raunon vieressä eli hahmot ovat jälleen etäämpänä toisistaan. Nousemiseen liittyy myös äänitehoste (narina, rivi 30), joka kuuluu yhtä aikaa Sirpan liitekysymyksen *eikö vaan* (rivi 31) kanssa. Edellinen toiminnan kuvaus täydentyy lausumalla *ottaa viinilasin* (rivi 32). Tämä kohta on kiinnostava, sillä se näyttää ensiksikin, että kuvailutulkkaus sopeutuu joustavasti elokuvan äänimaailmaan tehden laajentumia yli vuoro- tai äänirajojen. Toiseksi kuvauksessa käytetty objektinilmaus *viinilasin* herättää kysymyksen tarkoitteen määräisyydestä eli kyseisen esineen tuttuudesta. Viinilasi on yhdistetty elokuvassa aiemminkin Sirpaan, mutta se on kuvattu silloin tarkemmin. Kohdassa 00:07:05 sama tila on kuvattu seuraavasti: *Sirpa meikkaa suuren peilipöydän edessä. Pöydällä on punaviinilasi puolillaan.* Kohdassa 00:20:54 kuvaillaan: *Hymyilevä Sirpa ilmestyy lyhdyn valaisemalle terassille hiukset kiharrettuina, kädessä punaviinilasi.* Nyt kuvailtu *viinilasi* voidaan tulkita määräiseksi eli tutuksi, koska sitä ei ole tarkemmin spesifioitu (esim. ”viinilasin pöydältä”). Kuvailutulkkaus pystyy siten tässä kohdin säilyttämään elokuvakerronnan ominaisuuden rakentaa henkilöahmoja näyttämöllepanoon ja toimintaan tukeutuen: viini on olennainen osa Sirpa-hahmoa. Viinin juominen on kuitenkin impliisiittistä, sillä kuvailutulkkaus toteaa Sirpan ainoastaan ”vievän lasin huulilleen” (rivi 38). Sirpan toiminta lasin kanssa tulee kuultavaksi äänitehosteen kautta (lasin hento kolahdus, kun se nostetaan pöydältä).²⁴

Kuvassa nähdään sama toiminta, joka ilmenee kuultavana: Sirpan nouseminen, viinilasiin tarttuminen ja sen vieminen huulille. Myöskään visuaalisesti Sirpan ei nähdä juovan. Sirpa viinilasi kädessä on myös katsojalle tuttu näky aiemmista kohtauksista. Kuva tarjoaa lisäksi hieman enemmän yksityiskohdita kuin kuultava elokuva: Sirpan ei nähdä vain nousevan vaan hänen nähdään myös siirtyvän Raunon vierestä peilin luokse, kääntävän samalla selkensä Raunolle mutta kääntyvän pian takaisin Raunoon päin. Kuvassa he ovat nyt niin, että seisova

Sirpa katsoo alaspäin istuvaan Raunoon, joka taas katsoo häneen alhaalta ylös – tällä asetelmalla on merkitystä sille, millaiseksi katsoja tulkitsee henkilöiden keskinäisen suhteen. Peilin edessä seisovan Sirpan nopea päänpudistus ja laajassa kaaressa huulille nouseva juomalasi luovat vaikutelmaa lievästä hermostuneisuudesta Raunon lakonisuuteen mutta myös kehotuksesta puhua enemmän. Saman vaikutelman kuvailutulkatussa elokuvassa antaa interjektio *no*, joka osoittaa harmistusta tai hoputusta.²⁵ Tekstityksessä se on liitetty lausumapartikkelina seuraavaan repliikkiin, jolloin se osoittaa jonkinlaista rajaa tai siirtymää,²⁶ mitä se tässäkin myös tekee: kädestä pitämisestä siirrytään takaisin Raunoon henkilönä.

Elokuvan ääniversiossa Sirpan rooli on asetettu etualalle puheen tasolla, koska hän yrittää pitää keskustelua yllä kysymyksillään (rivit 31 ja 34) ja kehotuksellaan (rivi 37). Rauno taas tarjoaa lyhyen vastauksen *minä kävelen; (0.5) etupäässä* (rivit 39–40) verkkaiseen tyyliinsä, minkä jälkeen puheessa on jälleen hiljaisuus (rivi 41). Lausumassa intonaatio laskee selvästi vasta lopussa, mikä osoittaa tauon jälkeisen sanan olevan sitä edeltävän ilmauksen täydennys. Tekstitys ilmaisee saman pilkulla. Visuaalisesti Raunon hämmennys on nähtävissä siinä, että vastatessaan hän kääntää taas katseensa maahan, pois Sirpasta.

Seuraava jakso on puheentäyteinen, joten kuvailutulkausta ei mahdu mukaan. Rauno kertoilee haaveistaan (rivit 44–51) Sirpan kannustamana (rivi 42). Puheenvuoroissa esiintyy elokuvassa toistuva teema ”hiljaiset tiet” (rivit 51–55).

TAULUKKO 3 (E).

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
42 43	S entä haaveet? (0.3) unelmat? (0.9)	
44 45 46 47 48 49 50 51 52	R a-jattelin patikkamatkalle; (0.7) Patagoniaan. (1.6) viettävää aroylänköä; (0.7) luonto on avara ja olo pieni. (0.5) hiljaiset tiet; (0.5)	OT: Viettävää aroylänköä. Luonto on avaraa ja olo pieniä. OT: Hiljaiset tiet.
53 54 55 56	S hiljaiset, (0.7) R hiljaiset. (1.8)	

Kuvassa nähdään Raunon katsovan haaveksivasti eteensä, kun taas Sirpa seisoo kulmakarvat koholla kysyvän ja odottavan näköisenä viinilasi kädessään ja katsoo häntä. Puhuessaan Rauno katsoo välillä Sirpaan mutta kääntää pian taas katseensa alas. Puhheen verkkaisuus tulee tekstityksessä esiin lyhyinä lauseina. Kun ajatus katkotaan pienempiin osiin, syntyy vaikutelma pohdiskeluvasta puheesta, jossa on taukoja ja täydennyksiä (*Ajattelin patikkamatkalle, Patagoniaan. Viettävää aroylänköä.*). Näin kirjoitus antaa samanlaisen vaikutelman kuin alkuperäinen puhe intonaation ja tauotuksen ansiosta. Tässä jaksossa on kaksi kohtaa, jossa puhuja ei ole näkyvässä ruudussa. Ensimmäinen on Raunon pitkän puheenvuoron

kohdalla; sen loppupuolella kamera kääntyy Sirpaan ja pysyy hänessä, kun repliikki *Hiljaiset tiet* tulee ruutuun. Jos tekstityksen värit näkyvät, lausuma yhdistyy Raunoon. Raunon voi kuitenkin ymmärtää ilman värejäkin puhujaksi, sillä lause jatkaa edellä olevaa selostusta ja Sirpa näyttää kuuntelevan hiljaa (suu ei liiku). Toinen kohta näkyy edellä olevan taulukon viimeisessä kuvassa. Tekstityksen ensimmäinen lause on helposti yhdistettävissä Sirpaan, sillä hänen nähdään puhuvan kysyvästi, kun tekstitys tulee ruutuun; lisäksi kysymysmerkillä varustettu *Hiljaiset?* on helppo ymmärtää reaktioksi Raunon kertomukseen. Toinen lause taas on ymmärrettävissä Raunon vastaukseksi, vaikka häntä ei näy kuvassa. Lisäksi puheenvuoron vaihtuminen on merkitty repliikkiviivoin.

TAULUKKO 3 (F).

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
57 58	S sinä se vasta olet räiskyvä k(h)averi(h). ((hymähtää))	
59 60 61 62	.hh eikä, (1.3) ketään jota odottaa? (0.2) jonka luokse palata? KT Rauno katsoo ujusti lattiaan.	OT: Eikä ... ketään jota odottaa, jonka luokse palata?
63 64 65 66	S ((niiskaisu)) miehekästä. (1.0) S tunteet tunnetaan ei niistä puhuta;	OT: Miehekästä. Tunteet tunnetaan, ei niistä puhuta.

Keskustelussa on seurannut jälleen pitkäkö tauko (rivi 56), minkä jälkeen Sirpa ottaa vuoron ja toteaa Raunon olevan ”räiskyvä kaveri” (rivit 57–58). Lausuman alussa on substantiivilauseke *sinä*, jota seuraa *se*. Tällainen fokusoiva lohkorakenne, jota vielä vahvistetaan sävyartikkelilla *vasta*, saa affektiivisen tulkinnan, ja lausuma voidaan ymmärtää kehuksi.²⁷ Luonnehdinta on kuitenkin tuotettu hymyilevällä äänellä, ja lisäksi Sirpan naurahdus on kuultavissa, mikä osoittaa, että puhuja ei tarkoita aivan sitä mitä sanoo, ja muuttaa toteamuksen ironiseksi.²⁸ Visuaalisella puolella on nähtävissä ensin hiljaisuus; Sirpa katsoo vakavana alas, sitten lyhyesti Raunoon mutta kääntää päänsä pois, kun ottaa puheenvuoron. Sen lopussa hän taas katsoo Raunoon huulillaan hymy. Samalla kohollaan olevat kulmakarvat tekevät ilmeestä hieman epätoivoisen. Poispäin kääntyminen, ikään kuin toteamus Raunosta lausuttaisiin jollekulle muulle, implikoi, että kyse ei ole kehumisesta. Lisäksi räiskyvyys on vastakohta Raunon haaveelle pienestä olostä ja hiljaisista teistä. Näin sekä näkö- että kuulohavainto antavat saman ironisen tulkinnan.

Sirpa jatkaa vaihtaen puheenaihetta ja kysyy Raunolta vihjailevasti tämän mahdollisesta rakkauselämästä (rivit 59–61). Liitepartikkelinen kieltoverbi *eikä* liittyy lausuman Raunon ilmaisemaan haaveeseen. Sen jäljessä olevaa taukoa on tekstityksessä osoitettu kolmella pisteellä. Intonaatio tekee ilmauksesta kysyvän, ja tekstityksessä on sen päätteeksi vastaavasti kysymysmerkki. Kuvassa on nähtävissä, että Sirpa pudistaa päätään ja kohauttaa olkapäitään, mikä vahvistaa kieltä ja toisaalta korostaa sitä, että Sirpa ei tiedä vaan arvuuttelee. Rauno on hiljaa, mutta kuvailutulkkaus kuvaa tämän toiminnan: *Rauno katsoo ujosti lattiaan* (rivi 62). Lausuma koostuu subjektista *Rauno*, predikaatista *katsoo* sekä adverbiaalimääritteistä *ujosti* ja *lattiaan*. Toiminnan voi kontekstissaan tulkita reaktioksi juuri kuultuun vihjailevaan kysymykseen. Teon tapa *ujosti* kuvaa

tekijän kehonkieltä, ilmettä, ja tekee myös tulkinnan kohteestaan (Rauno on ujo).

Kuvassa on nähtävissä, että Rauno katsoo hieman hymyillen maahan, mikä voidaan tulkita ujoudeksi. Sitten Rauno vahvistaa ei-verbaalisesti päänpudistuksella Sirpan toteamuksen (*eikä ketään...*) – seikka, joka ei tule ilmi kuvailutulkatussa elokuvassa. Raunon huulet ovat tiukasti yhteen puristettuina ikään kuin estääkseen verbaalisen vastauksen tai tunteen ilmauksen, mihin jakson lopussa oleva Sirpan esittämä Raunon luonnehdinta (*Tunteet tunnetaan, ei niistä puhuta*) voi viitata. Sirpan toteamus on samanlainen sekä ääni- että kuvaversioissa; erona on vain se, että kuvassa nähdään Sirpan nyökyttelevän repliikin alussa (*Miehekästä.*), mikä vahvistaa toteamusta, ja kääntävän päänsä pois Raunosta toisen toteamuksen kohdalla. Siten ensimmäinen on Raunon käyttäytymisen evaluointia, toinen taas tarkentaa, mikä on miehekästä. Sirpan vakava ilme kuvastaa tyytymättömyyttä Raunon vähäpuheisuuteen.

Seuraavassa jaksossa, jossa Sirpa vaihtaa puheenaiheen Raunosta itseensä, kuullaan samankaltainen Raunon katseen kuvailu kuin edellä. Jakson alussa Sirpa vetää kuuluvasti henkeä, vaihtaa puheenaihetta *mutta*-partikkelilla (rivi 67) ja esittää jälleen kysymyksen Raunolle (rivi 69), jota hän puhuttelee nimellä. Nimipuhuttelu ei ole suomessa varsinkaan kahdenkeskisissä keskusteluissa tavallista – tosin elokuvadialogikaan ei ole autenttista puhetta. Toisen puhuttelemisen nimellä on voimakkaasti vetoava puhuttelutapa, ja usein myös keskustelunaihe muuttuu niin kuin esimerkissämme.²⁹

TAULUKKO 3 (G).

	Auditiivinen/kuultava	Visuaalinen/näkyvä
67 68	S .hhh hh. mutta sano Rauno, (1.9)	OT: Mutta sano, Rauno, -
69 70	S mitä sinä näet minussa, (0.5)	OT: Minusta te olette, sanoisin...
71 72 73 74 75 76	KT Rauno katsoo Sirpaa ihailien. (1.6) R minusta te olette, .hhh sanoisin, (1.5) R nainen;	OT: Joka ei tiedä, mitä tekisi.
77 78 79 80 81 82 83 84	S =(naurahtaa) .hh joka ei tiedä mitä tekisi hh. (0.6) ((maiskautus)) .h pelkuri hh. pelosta lojaali, (0.4) .h jos rakkaus on vain pelonsekaista lojaaliutta voiko koskaan olla vapaa; (0.2)	Sirpa lähtee huoneesta. OT: Jos rakkaus on vain pelonsekaista lojaaliutta, voiko koskaan olla vapaa?

Kuvassa nähdään, miten poispäin katsonut Sirpa kääntyy jälleen Raunoon päin ja aloittaa vakavana uuden kysymyksen. Varsinaisen kysymyksen kohdalla hän hymyilee ja keinuttaa hieman keimailevasti ylävartaloaan. Puheessa seuraa tauko. Kuvailutulkkaukseen täyttää tätä hiljaisuutta kuvailulla *Rauno katsoo Sirpaa ihailien* (rivi 71). Kiinnostavaa on se, miten kuvaus ilmaisee vuorovaikutussuhdetta henkilöahmojen välillä: Raunon katse suuntaa kohti Sirpaa. Kuten edellä (rivi 62, *Rauno katsoo ujusti lattiaan*), teontapa *ihailien* on ilmaistu henkilön

olo- tai tunnetilaa tulkiten. Kuvassa taas nähdään, miten Rauno katsoo ensin vakavana Sirpaan, sitten hänen kasvoilleen nousee hymy, mikä yhdessä kuvakulman kanssa (Rauno katsoo Sirpaa alhaalta ylös) tuottaa tulkinnan ihailevasta katseesta. Myös Raunon vastauksen Sirpalle (rivit 73–76) voi tulkita varovaisena ihailuna. Vastaus on viivyttelävä: *minusta*, sisäänhengitys, *sanoisin* ja pitkä tauko ennen varsinaista luonnehdintaa. Tekstititys on sanatarkka, taukoa on merkitty kahdenkertaisella kolmella pisteellä. Vastauksessa on siis epäröinnin ilmauksia, toisaalta ainakin kuvassa, jossa nähdään sekä Sirpan keimailu että Raunon hymy, kohta voidaan tulkita myös flirttailuksi (vrt. myös Sirpan *miehekästä* ja Raunon *nainen*). Kaiken kaikkiaan tämä on merkittävä kohta ja kohta elokuvassa, koska siinä paljastuu henkilöiden suhtautuminen toisiinsa – orastava ihasutus – mikä vaikuttaa tästä eteenpäin juonenkulussa.

Tämä jakso ja samalla koko kohta päättyy kuvailutulka- tussa elokuvassa Sirpan yksinpuheluun (rivit 77–83). Kuvassa Sirpa kääntää päänsä Raunon vastauksen jälkeen pois, katsoo kattoon ja pudistaa päätään esittäessään toteamuksen itsestään (*joka ei tiedä mitä tekisi*); lauseen lopussa hänen kasvoilleen nousee hymy, ja hän kääntyy jälleen Raunoon päin. Aloittaessaan seuraavan repliikin hän katsoo Raunosta taas pois, pudistaa päätään, vilkaisee Raunoon ja kääntää hänelle repliikin lopussa selkensä. Tästä voi päätellä, että *Pelkuri. Pelosta lojaali.* tarkoittavat Raunoa. Kuultuna evaluoinnin kohde sen sijaan jää implisiittisemmäksi. Kuvassa Sirpa kävelee viimeisen repliikin aikana viinilasi kädessään ja selin Raunoon pois huoneesta. Siten vasta viimeinen repliikki on kuvanäkymässä hänen yksinpuheluaan.

OHJELMATEKSTITYKSEN JA KUVAILUTULKKAUKSEN VERTAILU

Analysoimamme dialogikohtaus elokuvasta *Puolin ja toisin* havainnollistaa ohjelmatekstityksen ja kuvailutulkkauksen mahdollisuuksia sopeutua audiovisuaalisen tekstin ääni- ja kuvakerrontaan. Ohjelmatekstityksen analyysistä nähdään, että kun puhe on kirjakielistä ja verkkaista, tekstitys voi olla hyvin tarkkaa. Lauseiden jaksotus heijastaa puherytimiä, ja välimerkit osoittavat intonaatiota. Kuvailutulkkauksen analyysi taas osoittaa, miten verbaliset kuvailut sovitetaan elokuvan alkuperäiseen äänimaailmaan täydentämään ja selventämään sitä. Kuvailut välittävät tarkkoja yksityiskohtia henkilöiden toiminnasta ja asemoinnista toisiinsa nähden, mikä vastaa visuaalista kuvakerrontaa, joka tässä esimerkissä koostuu lähinnä kahden hahmon lähi- ja puolilähikuvista.

Sekä visuaalisesti havaittavissa olevasta, ohjelmatekstitystä elokuvasta että kuultavissa olevasta, kuvailutulkatusta elokuvasta välittyy kohtauksen intiimiys. Ohjelmatekstityssä versiossa, jossa elokuvan kuvakerrontaa täydentää tekstitys, nähdään kuva–vastakuva-asetelma, joka on tyypillinen dialogikohtauksen kerrontatapa. Lähikuvissa katseet ja ilmeet ovat havainnoinnin kohteena, koska kasvoja kuvataan läheltä. Henkilöhahmojen vähäpuheisuuden ja verkkaaisen puhetahdin vuoksi tarkkaakaan tekstiä ei ole liikaa, mikä helpottaa sen seuraamista ja samalla visuaalista multimodaalista havainnointia. Kuvailutulkatussa versiossa, jossa verbaalinen kuvailu täydentää elokuvan äänimaailmaa, kohtauksen intiimi tunnelma syntyy siitä, että hiljaisetkin äänet ja äänitehosteet kuuluvat ja vaikuttavat tulevan läheltä, eikä kuvailutulkkaus täytä kaikkea hiljaisuutta. Kuvailutulkkaus tukee elokuvan tunnelmaa kuvaillen dialogissa olevien henkilöiden vuorovaikutusta ja ilmeitä. Siinä missä ohjelmatekstitetyn elokuvaversion tarkastelu tuo esiin visuaalisen multimodaalisuuden eli sen, miten monista osalajeista visuaalisuus koostuu (teksteistä sekä kuvakerronnan

sisällöstä ja muodosta, mm. henkilöhahmojen toiminnasta ja olemuksesta sekä kuvakompositiosta), kuvailutulkatun elokuvan multimodaalinen analyysi taas osoittaa elokuvaäänien monipuolisuuden ja merkityksen kokonaisviestinnässä (elokuvaääniin kuuluvat mm. äänitehosteet ja ääninäyttelemine, kuvailutulkkauspuhe sekä näiden sisältö ja laadulliset piirteet).

Jos verrataan tiettyjen kerronnan osien välittymistä ohjelmatekstityssä ja kuvailutulkatussa versiossa, erojakin löytyy. Nämä selittyvät osittain sillä, että visuaalinen ja verbaalinen merkijärjestelmä välittävät informaatiota eri tavoin, osittain taas syynä on multimodaalisen kokonaisuuden antamat rajat käännökselle. Esimerkiksi henkilöiden ilmeiden ja tunnetilan verbaalinen kuvailu tapahtuu pistemäisesti, yhdessä kohdassa ja usein yhdellä sanalla tai lauseella (esim. *Rauno katsoo Sirpaa ihailleen*), minkä lisäksi tunnetila saattaa käydä ilmi myös äänikerronnasta (esim. henkilön puheesta). Visuaalisesti tunnetila ja ilme ovat havaittavissa jatkuvasti, mikäli henkilöhahmo on näkyvissä ja toiminta jatkuu samankaltaisena (esimerkkikohtauksessamme Raunon ihastuneisuus on näkyvissä lähikuvana usean sekunnin ajan). Kuvailutulkkaus ei ehdi välittää kaikkea kuvassa havaittavaa, kuten henkilöiden ei-verbaalista viestintää (esim. Raunon nyökkäyksiä). Ohjelmatekstitys taas ei pysty välittämään kaikkea ääneen liittyvää, esimerkiksi puheen hitautta. Jotkin vuorovaikutukselliset yksityiskohdat, kuten yksittäiset reaktiot, saattavat jäädä toisesta käännöksestä pois, mutta kokonaisuus, kuten henkilöhahmojen suhde, välittyy molemmista hyvin samanlaisena.

Olemme tässä luvussa havainnollistaneet sitä, miten saavutettavuuspalvelu – kuten ohjelmatekstitys tai kuvailutulkkaus – tulee osaksi audiovisuaalista viestintää ja sen multimodaalisia tekstejä. Kuvailutulkausta arvioitaessa on syytä ottaa tarkasteluun koko auditiivisesti havaittava teksti (tässä elokuvan äänimaailma) ja samoin ohjelmatekstitystä analysoitaessa visuaalinen kokonaisuus (tässä elokuvan kuvakerronta).

Vaikka käytettävissä oleva ruutuaika ja äänitila vaikuttavat käännökseen muun muassa rajaamalla sen näkymistä tai kuulumista, multimodaalinen kokonaisuus myös tukee käännöstä, kun esimerkiksi henkilöiden toiminta tai tunnetila käy ilmi sekä puheesta ja kehollisesta viestinnästä että tekstityksestä ja kuvailusta.

KATSAUS TULEVAAN

Lopuksi tarkastelemme vielä saavutettavuuslainsäädännön asettamia vaatimuksia ja pohdimme ohjelmatekstityksen ja kuvailutulkauksen tulevaisuudennäkymiä. Tulevaisuus tuo mukanaan alati kasvavan määrän audiovisuaalista viestintää, jonka täytyy olla saavutettavaa. Videopalvelu YouTubessa katsotaan videoita maailmanlaajuisesti yli miljardi tuntia päivässä, ja taide- ja kulttuuritarjontaan (esim. virtuaaliselle näyttelykierrokselle) on mahdollista osallistua internetin välityksellä.³⁰ Tilastokeskus Eurostat on todennut viimeisimmässä, vuoden 2019 raportissaan, että kulttuurin kuluttaminen informaatio- ja viestintäteknologian välityksellä on yhä yleisempää Euroopan unionin alueella. Maailman kulttuuriperintöjärjestö UNESCO on perustanut audiovisuaalisen kulttuuriperinnön päivän, mikä kiinnittää huomiomme siihen, että tulevaisuuden kulttuuriperintö on audiovisuaalista – kuvaa, ääntä ja videota.³¹ Tulevaisuudessa virtuaalinen osallistuminen on fyysisen läsnäolon sijaan tavallinen tapa kuluttaa kulttuuria, ja silloin audiovisuaalinen viestintä välittäjänä on tärkeässä asemassa, kun esimerkiksi osallistutaan tapahtumaan videoyhteyden kautta. On lisäksi odotettavissa, että audiovisuaalisuutta rikastetaan muilla moodeilla ja aistituntemuksilla, kuten tuntoon tai hajuun perustavalla lisätyllä todellisuudella. Välitteisyys ja virtuaalisuus luovat kahtalaisen toimintaympäristön saavutettavuudelle: toisaalta on pidettävä huoli siitä, että keskeiset sisällöt ja palvelut ovat erilaisten käyttäjien ulottuvilla, mutta toisaalta multimodaalisuus

ja moniaistisuus sekä etäosallistuminen mahdollistavat monien erityisryhmien osallisuuden. Lisäksi kasvava audiovisuaalinen datamassa (”big data”) tuo oman haasteensa; ihmistyö ei riitä tuottamaan käännöksiä kaikesta aineistosta. Kehitteillä onkin automaattisia tekstitys- ja kuvailumenetelmiä, jotka hyvin toimiessaan ovat kustannustehokkaita vaihtoehtoja ihmistyölle tai apuvälineitä ihmistyön oheen.

Ohjelmatekstityksen automaattinen tuottaminen on jo nyt mahdollista monissa kielissä. Automaattinen puheentunnistus ei kuitenkaan vielä toimi esimerkiksi suomen kielessä niin hyvin, että se tuottaisi laadukasta tekstitystä, johon suomalaiset katsojat ovat tottuneet käännöstekstityksen myötä. Erityisesti puhekielen automaattisessa tunnistuksessa on ongelmia, kuten seuraavasta Nelosen tekstityksestä ilmenee (ks. taulukko 4). Esimerkissä etsitään keittiön uusia kaappeja.

TAULUKKO 4. *Esimerkki automaattisesta ohjelmatekstityksestä.*

Puhe	Tekstitys
A: Eiköhän me siihen jotain kivaa keksitä.	jotain kivaa tehdä ihan varmaan väritykseltään varmaan aikaväleissä
B: Ihan varmaan. Väritykseltään varmaan aika vaaleis sävyis mentäs.	Mistä näen tässä jotain tämäntyyppistä ehkä mutta se oli just
A: Joo. Jotain tän tyyppistä ehkä?	se ensimmäinen Idols mikä mulla oli et se olisi täällä on aika terävä
B: No täs on itse asia ehkä just se ensimmäinen ajatus mikä mulla oli et se olisi tällanen aika terävä kehys.	
A: Joo.	
B: Ei välttämättä just kauheen sellanen koristeellinen. Ja se on aika kiva et tää on aika uus.	Kehys välttämättä mustalainen koristeellinen ja se on aika kiva
A: Niin, se on totta. Sitte oikeestaan semmonen vaihtoehto tälle	Tämä kaupunki on tota sitten oikeestaan semmonen vaihtoehto tälle
ollu tosi hyvä, meiän suosikkiovi löytyy täältäpäin.	ollu tosi hyvä meidän suosikki ovi löytyy täältä päin
Tässä meillä tämä Aura-ovimalli.	tässä meillä tämä Laura ovimalli tosi hieno hotelli
B: Tosi hieno ohut kehys.	
	(Nelonen: Huvila & Huussi 26.3.2020)

Nelonen hoitaa tekstitysvelvoitteensa automaattisen puheentunnistuksen avulla, mikä on saanut runsaasti kriittistä katsojapalautetta, kuten Kuuloliiton erityisasiantuntija Sami Virtanen keväällä 2019 kuvasi:

Tekstitys suututtaa ja huvittaa, mutta ohjelman seuraamisessa siitä ei juurikaan ole hyötyä. Tekstitys on epämääräistä potkkoa, josta ei pysty erottamaan kuka puhuu. Heikosti kuuluvaa puhetta ei välttämättä tekstitetä ollenkaan, isoja kirjaimia on siellä täällä eikä pisteitä ollenkaan. Tekstitys vie huomion epäolennaiseen ja ohjelman sisältö jää arvailujen varaan.³²

Kuvailutulkkauksessa ei olla vielä yhtä pitkällä kuin ohjelma-tekstityksessä, eli toistaiseksi ei ole kaupallisessa tai julkisessa käytössä automaattisia videonkuvailumenetelmiä (engl. *video description*), vaikka niitä kehitetäänkin parhaillaan. Staattisen kuvan automaattista kuvailua on jo tarjolla, muun muassa suosituissa sosiaalisen median palveluissa sekä toimisto-ohjelmistojen sovelluksissa. Silloin sovellus tai palvelu tarjoaa kuvista kuvailun konenäön ja -älyn tuottamana vaihtoehtokuvauksena (ns. alt-tekstinä), joka on tärkeä verkkosivuston saavutettavuuden mutta myös informaation löydettävyyden kannalta. Näkövammaisen käyttäjän käyttämä ruudunlukijatyökalu voi lukea vaihtoehtokuvauksen, mutta tämän lisäksi sen löydettävyys hakukoneissa paranee, kun kuvainformaatio on tekstimuotoisena.³³

Tämän luvun kirjoittajat ovat mukana kansainvälisessä MeMAD-hankkeessa (Methods for Managing Audiovisual Data), jossa kehitetään automaattista videonkuvailua, tekstitystä ja puheentunnistusta ihmisten tuottamista käännöksistä oppien.³⁴ Hankkeen tavoitteena on lisätä audiovisuaalisen viestinnän saavutettavuutta monessa mielessä. Audiovisuaalisten arkistojen ja aineistojen automaattinen sisällönkuvailu voi toimia työkaluna media-alalla työskenteleville ja alan tutkijoille. Lisäksi toimiva ja ”riittävän hyvä” automaattinen videonkuvailu lisää näkörajoitteisten mahdollisuuksia omaksua videosisältöjä. Seuraavaksi havainnollistamme automaattista videonkuvailua käyttäen esimerkkinä MeMAD-hankkeessa tuotettuja kuvauksia Ylen Strömsö-ohjelmasta (ks. taulukko 5).

TAULUKKO 5. Automaattinen videonkuvailu (alkuperäiset kuvaukset englanniksi; suomennokset kirjoittajien).

A group of people standing around a kitchen counter

Ihmisyhmä seisomassa keittiösaarekkeen ympärillä

A person is pouring wine into a wine glass

Henkilö kaataa viiniä viinilasiin

A person on a snowboard in the snow

Henkilö lumilaudalla lumessa

A man is dancing in front of a mirror

Mies tanssii peilin edessä

Esimerkissä on ylemmissä kuvissa paikkansapitäviä kuvauksia, alemmissä taas virheellisiä; alhaalla oikealla oleva kuvaus on itse asiassa täysin väärä. Tyypillisesti kone tunnistaa (henkilö)hahmoja, toimintaa, paikkoja ja esineitä ja nimeää niitä käsitekuvauksin, joita se on oppinut opetusaineistosta. Opetusaineisto määrittelee, mitä (millaisia piirrejoukkoja) kone tunnistaa ja millaisia sanoja se käyttää niiden kuvailuun. Esimerkissämme ja MeMADin tuottamissa testikuvailuissa tavallinen

virhe on, että kone tarjoaa toiminnankuvausta *dancing* 'tanssii'. Tämä on todennäköisesti opetusaineistosta johtuva vinouma, eli kone on oppinut nimeämään tietynlaiset piirteet tanssimiseksi. Esimerkin ylemmistä kuvista nähdään myös, että kone pystyy vielä huonosti luomaan koheesiota saman tilanteen eri kuvien välille (vrt. kuvailutulkkien käyttämä nollasubjekti analyysiesimerkissä) ja se viittaa henkilöihin aina epämääräisessä muodossa. Lisäksi käytännön haaste automaattisessa videonkuvailussa on, että se tuottaa tällä hetkellä vain englanninkielisiä kuvauksia, jolloin nämä tulisi kääntää eri kieliin, jotta ne olisivat käytettäviä laajasti eri tilanteissa. Tarvitaan siis vertailevaa tutkimusta eri kielten tavoista kuvailla visuaalisia sisältöjä. Nämä ja monet muut seikat huomioon ottaen ollaan toistaiseksi kaukana siitä, että automaattinen videonkuvailu korvaa ihmisten tekemän kuvailutulkkauksen.

Koneälyn menetelmät tekevät siis tuloaan myös audio-visuaalisen viestinnän saavutettavuuteen. Automaattisessa tekstityksessä ja videonkuvailussa kysymys on konekäännöksestä, joiden soveltuvuutta käyttötarkoitukseensa voidaan arvioida ”riittävän hyvän” laadun käsitteellä sekä virheen vakavuuden mukaan (käännös on kelvoton, jos virhe tuottaa haittaa).³⁵ Niin ohjelmatekstityksessä kuin kuvailutulkkauksessakin päämääränä on välittää luotettavaa tietoa lähdemateriaalista, jolloin vääriä informaatiota sisältävä tekstitys tai kuvailu haittaa saavutettavuutta. Luotettavuuteen liittyy myös neutraaliuden ihanne tai vaatimus siitä, että ”välittäjä” ei lisää informaatioon omaa tulkintaansa. Koneellisten menetelmien etu voikin olla se, että niitä pidetään ihmisvälittäjää neutraalimpana, jopa objektiivisena vaihtoehtona – vaikka konekäännöskin perustuu viime kädessä ihmisten tuottamaan aineistoon, kuten edellä selitimme.

Litterointimerkit

Sävelkulku:

- . laskeva intonaatio
- ; hieman laskeva intonaatio
- , tasainen intonaatio
- ξ hieman nouseva intonaatio
- ? nouseva intonaatio

Päällekkäisyydet ja tauot:

- [päällekkäispuhunnan alku
-] päällekkäispuhunnan loppu
- (.) mikrotauko: 0,2 sekuntia tai vähemmän
- (0,5) mikrotaukoa pidempi tauko; pituus ilmoitettu sekunnin kymmenesosina
- = kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta

Ei-verbaalinen toiminta:

- .hh sisäänhengitys
- hh. uloshengitys
- £joo£ hymyillen sanottu sana tai jakso
- khiitos h-kirjain sanan sisällä kuvaa uloshengitystä; nau-
raen lausuttu sana
- ((narinaa)) kuultavissa oleva toiminta litteroijan kuvaamana

**5. NÄETKÖ SAMAN MINKÄ MINÄ
KUULEN? AUDIOVISUAALISEN
VIESTINNÄN SAAVUTETTA-
VUUS OHJELMATEKSTITYKSEN
JA KUVAILUTULKKAUKSEN
AVULLA**

1. Laki sähköisen viestinnän palveluista (917/2014) ja valtioneuvoston asetus televisio- ja radiotoiminnasta (1245/2014).
2. Liikenne- ja viestintäministeriö 20.11.2019.
3. Laki digitaalisten palvelujen tarjoamisesta (306/2019), ks. myös Aluehallintovirasto (päiväämätön verkkolähde).
4. World Wide Web Consortium 2018.
5. Traficom 2019.
6. Kuuloliitto 2020.
7. Fokusryhmätutkimuksiin osallistui huonokuuloisia, kuuroutuneita ja viittomakielisiä kuuroja sekä kielenoppijoita, kaikkiaan 25 osallistujaa (Tiittula 2016; Tiittula ym. 2018).
8. Ks. esim. Romero-Fresco 2015b.
9. Romero-Fresco 2015a, 335.
10. Rainò 1997, 612.
11. Menetelmästä tarkemmin ks. Romero-Fresco 2011.
12. Ks. Ojamo 2018.
13. Ks. Tiittula & Hirvonen 2015, 260–263.
14. Katsaus kuvailutulkkauksen vastaanottotutkimukseen, di Giovanni 2018.
15. Hirvonen & Tiittula 2018.
16. Näkövammaisten kulttuuripalvelu päivittää nettisivuillaan listaa suomeksi kuvailutulkatuista elokuvista ja televisio-ohjelmista (Näkövammaisten kulttuuripalvelu, verkkolähde a).
17. Pöntys 2016, 138; artikkelissa myös tarkemmin Ylen ohjelmatekstityksen periaatteista. Kuulovammaisille tarkoitettu tekstityksestä yleisemmin ks. esim. Neves 2005.
18. Kuvailutulkit voivat käyttää ohjenuoranaan esimerkiksi Näkövammaisten kulttuuripalvelun kuvailutulkaustoimikunnan laatimia ohjeita vuodelta 2012 (Näkövammaisten kulttuuripalvelu, verkkolähde b). Myös uudempi, kansainväliseen tutkimukseen perustuva englanninkielinen ADLAB-ohjeistus (Remael ym. 2015) on saatavilla verkossa.
19. Hirvonen & Wiklund 2020.
20. Olemme hyödyntäneet samaa menetelmää aiemmin, ks. Tiittula & Hirvonen 2019; Hirvonen & Tiittula 2012. Multimodaalisesta keskustelunanalyysistä lisää esim. Haddington & Kääntä 2011.
21. Ilmeiden ja eleiden kuvailusta kuvailutulkkauksessa ks. esim. Mazur 2014.
22. Elokvakerronnan perusteista ks. esim. Bacon 2000.
23. Repliikillä tarkoitetaan tekstityksen yhteydessä tekstiruudussa näkyvää tekstikokonaisuutta.
24. Äänitehosteet eivät ole läheskään

aina ymmärrettävissä ilman verbaalista kuvailua, sillä niiden alkuperä voi olla aivan muu kuin mihin ne elokuvan tarinassa liitetään, ks. Remael 2014. Esimerkiksi tässä kohdassa ääni kuulostaa myös lasin kolahdukselta pöytää vasten, kuin se laskettaisiin pöydälle.

25. VISK § 856.
26. VISK § 1036.
27. VISK § 1715.
28. Naurun funktioista keskustelussa ks. esim. Glenn 2003 ja ironiasta keskustelussa esim. Tiittula & Nuolijärvi 2010.
29. Seppänen 1989.
30. YouTube (päiväämätön verkkolähde). Mm. Opi museossa -verkkosivustolla on luettelo virtuaalisista museokierroksista.
31. Eurostat 2019.
32. Kuuloliitto 15.5.2019.
33. Katsaus automaattisista videonkuvailumenetelmistä: Aafaq ym. 2019; kuvailutulkkauksen ja automaattisen videonkuvailun vertailu: Braun & Starr 2019.
34. MeMAD on Euroopan Unionin Horisontti2020-hanke numero 780069. Lisätietoa MeMADin verkkosivuilta.
35. Ks. luku 17 tässä teoksessa.